

КРИМІНАЛЬНЕ ПРАВО І КРИМІНОЛОГІЯ

DOI: 10.18372/2307-9061.74.19907

УДК 341:343.13(045)

Н. О. Гольдберг,

кандидат юридичних наук

ORCID ID: <https://orcid.org/0000-0003-1624-1944>

А. С. Ципан,

здобувачка вищої освіти першого (бакалаврського) рівня

КРИМІНАЛЬНЕ ПРОВАДЖЕННЯ ЩОДО ВІЙСЬКОВОПОЛОНЕНИХ

Державний університет «Київський авіаційний інститут»

проспект Любомира Гузара, 1, 03058, Київ, Україна

E-mails: goldbergnata@ukr.net, angelatsypan12@gmail.com

Метою дослідження є визначення статусу військовополоненого та його прав під час залучення у слідчих (розшукових) діях, а також властивостей досудового процесу. **Методи дослідження:** для досягнення визначеної мети були використані загальні та спеціальні наукові методи, зокрема, діалектичний, аксіологічний, об'єктивності, системності, аналізу, індукції та порівняльно-правовий. **Результати:** узагальнені вимоги до проведення слідчих (розшукових) дій за участі військовополонених відповідно до норм міжнародного права та національного права. **Обговорення:** в процесі дослідження детально описано статус військовополоненого, його права залежно від участі у слідчих діях та судовому процесі. Звернено увагу на кількість та види військових злочинів, вчинених військовими збройних сил РФ на території України. Проаналізовано особливості проведення слідчого експерименту як слідчої (розшукової) дії за участі російських військовополонених у містах України. Приділена увага змінам, внесеним до законодавства у галузі кримінального права після початку повномасштабного вторгнення, що стосується кримінального провадження щодо військовополонених та їх обміну. Таким чином, є важливим дослідження кримінального провадження щодо військовополонених, з урахуванням вимог міжнародно-правових актів, що регулюють це питання. Особливістю описаних у статті слідчих (розшукових) дій є статус військовополоненого, його права та порядок поводження, закріплені у Женевській конвенції щодо поводження з військовополоненими. Допит відіграє важливу роль, адже є джерелом інформації про події та обставини, що потягнули за собою певні наслідки. Слідчий експеримент допомагає відтворити послідовність дій на місці вчинення злочину, що значно полегшує його розслідування.

Ключові слова: кримінальне провадження; військовополонений; допит; слідчий експеримент; судовий процес.

Постановка проблеми та її актуальність.

На сучасному етапі відбувається реформування українського законодавства у частині кримінального провадження щодо військовополонених. Так, формуються нові спеціальні нормативно-правові акти, такі як Постанова Кабінету Міністрів України «Про затвердження Порядку тримання військовополонених», Постанова Кабіне-

ту Міністрів України «Про утворення Координаційного штабу з питань поводження з військовополоненими», Постанова Кабінету Міністрів України «Про затвердження Порядку здійснення заходів щодо поводження з військовополоненими в особливий період» тощо. У процесі ведення війни полон є неминучим для будь-якої сторони. Тому постає питання про порядок про-

вадження щодо військовополонених та порядок їх залучення до слідчих (розшукових) дій. Актуальність статті полягає у тому, що в умовах воєнного стану та війни з РФ, військові держави-агресора продовжують вчиняти злочини на території України, що тягне за собою невідворотні наслідки як з боку матеріальних речей та цінностей, так і людські втрати. Ще одним важливим аспектом, визнаним міжнародним правом, є обмін військовополоненого, що також враховується при формуванні українського законодавства.

Метою дослідження є визначення правового статусу військовополоненого та його прав під час залучення у слідчих (розшукових) діях, а також властивостей досудового процесу. Завдання дослідження: охарактеризувати статус військовополоненого, визначити ключові аспекти участі військовополонених у слідчих (розшукових) діях, проаналізувати вплив міжнародних норм на українське законодавство; описати допит та слідчий експеримент за участі військовополонених як слідчу (розшукову) дію; дослідити приклади проведення таких слідчих дій після повномасштабного вторгнення РФ в Україну.

Аналіз досліджень і публікацій з проблеми. За останні 5 років питання кримінального провадження щодо військовополонених, а також воєнні злочини вивчали: М. Пашковський, І. Гловюк, Т. Фоміна, К. Горбунова, А. Барабаш та інші. У роботах зазначених правників аналізувалися міжнародні норми, закони та їх тлумачення, що стосуються особливостей кримінального провадження щодо військовополонених. Проблеми та актуальні питання сьогодення потребують вивчення та дослідження з урахуванням нових обставин та умов, у яких опинилася Україна.

Виклад основного матеріалу дослідження. Статус військовополоненого закріплений у Женевській конвенції про поводження з військовополоненими 1949 р. Відповідно до ст. 4 військовополоненими є особи, які потрапили в полон до супротивника й належать до однієї з таких категорій:

- особового складу збройних сил сторони конфлікту, а також членів ополчення або добровольчих загонів, які є частиною цих збройних сил.

- членів інших ополчень та добровольчих загонів, зокрема членів організованих рухів опору, які належать до однієї зі сторін конфлікту й діють на своїй території або за її межами, навіть якщо цю територію окуповано, за умови, що ці ополчення або добровольчі загони, зокрема організовані рухи опору, відповідають таким умовам: а) ними командує особа, яка відповідає за своїх підлеглих; б) вони мають постійний відмітний знак, добре розпізнаваний на відстані; с) вони носять зброю відкрито; d) вони здійснюють свої операції згідно із законами та звичаями війни.

- членів особового складу регулярних збройних сил, які заявляють про свою відданість урядові або владі, що не визнані державою, яка їх затримує.

- осіб, які супроводжують збройні сили, але фактично не входять до їхнього складу, наприклад цивільних осіб з екіпажів військових літаків, військових кореспондентів, постачальників, особового складу робочих підрозділів або служб побутового обслуговування збройних сил, за умови, що вони отримали на це дозвіл тих збройних сил, які вони супроводжують, для чого останні видають їм посвідчення особи за зразком, наведеним у додатку.

- членів екіпажів суден торговельного флоту, зокрема капітанів, лоцманів та юнг, а також екіпажів цивільних повітряних суден сторін конфлікту, які не користуються більш сприятливим режимом згідно з будь-якими іншими положеннями міжнародного права.

- жителів неокупованої території, які під час наближення ворога озброюються, щоб чинити опір силам загарбника, не маючи часу сформуватися в регулярні війська, за умови, що вони носять зброю відкрито й дотримуються законів і звичаїв війни [1, с. 3].

В Україні це питання регулюється такими нормативно-правовими актами: Постанова Кабінету Міністрів України «Про затвердження Порядку тримання військовополонених», Постанова Кабінету Міністрів України «Про утворення Координаційного штабу з питань поводження з військовополоненими», Постанова Кабінету Міністрів України «Про затвердження Порядку здійснення заходів щодо поводження з

військовополоненими в особливий період». Однією з перших слідчих дій, у якій беруть участь військовополонені – це допит. Допит відіграє важливу роль, адже завдяки його проведенню можна з'ясувати особу, приналежність до військових формувань, обставини та події під час збройного конфлікту тощо. Цей етап є важливим у кримінальному провадженні, щоб у подальшому цю інформацію можна було використати у судовому процесі при притягненні винних у вчиненні військових злочинів та злочинів проти цивільного населення. Відповідно до ст. 17 Женевської конвенції про поводження з військовополоненими кожен військовополонений під час проведення допиту повинен надати лише своє прізвище, ім'я, військове звання, дату народження та армійський, полковий, особовий або серійний номер, або, у випадку їх відсутності, іншу еквівалентну інформацію. Кожна сторона конфлікту має видавати посвідчення особи кожній особі, що перебуває під її контролем і може потрапити в полон, із вказанням прізвища, імені, звання, армійського, полкового, особового або серійного номера, а також дати народження. Будь-які фізичні чи моральні тортури та інші форми примусу заборонені для отримання інформації від військовополонених. Тим, хто відмовляється відповідати, неможна погрожувати, ображати, переслідувати або обмежувати їх права. У випадку, коли військовополонені не можуть надати інформацію про себе через фізичний або психічний стан, вони передаються медичній службі. З'ясування особи таких військовополонених здійснюється усіма доступними засобами, з урахуванням зазначених вище вимог. Допит військовополонених проводиться мовою, яку вони розуміють [2]. Особливістю статусу військовополоненого в кримінальному процесі є його право на обмін, якщо уповноважений орган ухвалив рішення про такий обмін і включив його до списку осіб, які підлягають обміну як військовополонені. Відповідно до ч. 2 ст. 297 КПК України спеціальне досудове розслідування здійснюється на підставі ухвали слідчого судді у кримінальному провадженні щодо злочину, вчиненого підозрюваним, стосовно якого уповноваженим органом прийнято рішення про передачу його для обміну як військово-

полоненого та такий обмін відбувся. Важливо зауважити, що обміни військовополоненими рано чи пізно відбуваються, тому необхідно проводити допит підозрюваного швидко та ефективно. Для отримання достовірних показань від підозрюваних-військовополонених слідчому важливо володіти мовою противника та використовувати відповідні тактичні прийоми під час допиту. Зазвичай допит підозрюваних проводиться в місцях їх утримання, тому слідчому слід заздалегідь забезпечити засоби відеофіксації слідчих (розшукових) дій. У разі допиту підозрюваних-військовополонених, зокрема офіцерів, доцільно залучати спеціаліста в області військової сфери [3, с. 1-2].

Наступною слідчою дією є слідчий експеримент. Наприклад, слідчий експеримент проводився 9 липня 2023 року у м. Буча Київської області, що стосувався воєнних злочинів військових РФ. Полонений приїхав у місто, де він показував слідчим, як, коли і де він стріляв. «Приказ был стрелять во всех, кто в черном. Мы не разглядывали – мужчина-женщина. Я приказ выполнял. Человек сначала захромал, потом забежал в подъезд, я не знаю, выжил он или нет», – розповів полонений [4]. Ще один слідчий експеримент відбувся 27 березня 2023 року о 13:00 теж у м. Буча, по вулиці Леся Качинського, 3, між заводом ЮТЕМ і парком Чорнобиля. Суб'єктом був свідок воєнного злочину – «псковський десантник» Андрія Медведєв. На цьому місці, на бордюрі парковки досі було видно сліди гару від спаленого понад рік тому авто. Дана справа стосувалась розстрілу цивільних автомобілів на цьому місці у березні 2022 військовими РФ 104-го полку 76-ї гвардійської десантно-штурмової дивізії. Внаслідок цього злочину загинуло четверо цивільних осіб, серед яких двоє дітей. Під час слідчого експерименту Медведєв стисло відповідає на поставлені запитання: «да», «нет», «там», «дальше», «ближе» [4]. Женевська конвенція про поводження з військовополоненим не містить порядок проведення слідчого експерименту, тому він проводиться відповідно до українського законодавства, а саме ст. 240 КПК України, але згідно з принципами міжнародного права, які зазначені вище.

Вирок у справі щодо будь-якого військовополоненого вважається законним лише у тому випадку, якщо його виносить той же суд та за тією ж самою процедурою, що передбачені для військовослужбовців держави, що тримає їх у полоні, і, крім того, за умови дотримання вимог Женевської конвенції про поводження з військовополоненим. Судові розслідування щодо військовополоненого ведуться настільки оперативно, наскільки це можливо з урахуванням обставин, з метою якомога швидшого проведення судового процесу. Військовополоненого, який очікує суду, не тримають під вартою, якщо такий самий захід не застосували б до особи зі складу збройних сил держави, що тримає в полоні, якби вона обвинувачувалася в подібному порушенні, або якщо це є необхідним в інтересах національної безпеки. Незважаючи на будь-які обставини тривалість тримання під вартою не має перевищувати трьох місяців. У разі, якщо держава, що утримує полонених, прийняла рішення про початок судового процесу проти військовополоненого, вона повідомляє про це державу-покровителя якнайшвидше, принаймні за три тижні до початку судового засідання. Початок цього тритижневого періоду визначається з моменту отримання державою-покровителем такого повідомлення за адресою, яку вона перед тим повідомила державі, що утримує полонених. Це повідомлення повинно містити таку інформацію:

- прізвище та ім'я військовополоненого, його звання, армійський, полковий, особовий чи серійний номер, дату народження, професію, якщо вона є;
- місце інтернування або ув'язнення;
- детальний виклад обвинувачення чи обвинувачень, висунутих військовополоненому, із зазначенням застосованих юридичних положень закону;
- найменування суду, який буде слухати справу, а також дату й місце, призначені для початку судового слухання [1].

Відповідно до абзацу другого ч. 3 ст. 323 КПК України судовий розгляд у кримінальному провадженні щодо злочинів, зазначених у ч. 2 ст. 297-1 КПК України, може здійснюватися за відсутності обвинуваченого (*in absentia*), якщо

стосовно нього уповноваженим органом прийнято рішення про передачу його для обміну як військовополоненого та такий обмін відбувся. В прикладі використання процедури *in absentia* для військовополоненого можна відзначити рішення Деснянського районного суду міста Чернігова від 29.12.2022 (справа № 750/6470/22). Зазначено, що було відкрито кримінальне провадження стосовно особи, яку обвинувачують у вчиненні кримінального правопорушення, передбаченого ч. 1 ст. 438 КК України, для судового розгляду за процедурою спеціального судового провадження. У мотивації цього рішення вказано, що прокурор подав клопотання про здійснення спеціального судового провадження через те, що обвинувачений є військовослужбовцем ЗС РФ, його вже розслідували в рамках спеціального досудового розслідування, і він перебуває на території РФ з моменту обміну полоненими. Також, за постановою слідчого СВ УСБУ в Чернігівській області від 21.07.2022, обвинувачений був оголошений у розшук. У цьому кримінальному провадженні наявні докази того, що обвинувачений в достатній мірі інформований про свою кримінальну відповідальність та про той факт, що ведеться судовий розгляд цього кримінального провадження [6, с. 2-3].

Згідно з Женевською конвенцією військовополонений також має право на захисника та перекладача. Вимога щодо адвоката є обов'язковою. Так, якщо військовополонений не обрав собі захисника, то держава-покровителька має тиждень на те, щоб знайти йому адвоката. Зазвичай це відбувається за допомогою списку кваліфікованих осіб, який надається державою, що тримає в полоні, за проханням держави-покровительки. У разі, якщо ні військовополонений, ні його держава-покровителька не обрали захисника, держава, що тримає в полоні, призначає кваліфікованого адвоката для надання правової допомоги. Адвокат, що представляє військовополоненого, має щонайменше два тижні до початку слухання справи, щоб підготувати захист обвинуваченого. Він має право вільно відвідувати й розмовляти з обвинуваченим без свідків, а також проводити розмови з усіма свідками захисту, включаючи військово-

полонених. Ці можливості надаються йому до закінчення терміну оскарження вироку.

Важливим аспектом є документування у провадженні щодо військовополонених. О. Дуфенюк зазначає про те, що існують чотири основні групи джерел значущої інформації про воєнні злочини: перші - особистісні дані (свідчення свідків, потерпілих та підозрюваних (полонених) про події); другі - матеріальні дані (стан речей, місця руйнувань, залишена техніка, зброя, боєприпаси, неспрацьовані вибухові предмети, фрагменти боєприпасів, трупи з ознаками насильницької смерті; сліди біологічного походження у випадках катувань, зґвалтувань; матеріали та речовини, що підтверджують використання забороненої зброї, факти забруднення екосистеми небезпечними речовинами тощо); треті - цифрові дані (матеріали фото- та відеофіксації подій, дані електронних, комп'ютерних та телекомунікаційних мереж, дані геолокації засобів з GPS-маяками, інформація з відкритих джерел цифрової інформації тощо); четверті - документальні дані (протоколи, розпорядження, накази, плани проведення військових операцій, особисті документи бійців тощо) [7, с. 372].

Щодо поняття воєнного злочину, варто зазначити, що його визначення відсутнє у національному законодавстві. Однак на практиці такі дії часто розглядаються як порушення статей 438 КК України («Порушення правил та звичаїв війни»), 436 КК України («Пропаганда війни») та 437 КК України («Планування, підготовка, розв'язування та ведення агресивної війни»). Щодо кількості зареєстрованих кримінальних правопорушень, то за даними Офісу Генерального прокурора України лише станом на 31 листопада 2022 року було зареєстровано 41609 злочинів за статтею 438 Кримінального кодексу України, 73 – за статтею 437 та 37 – за статтею 436 Кримінального кодексу України [8, с. 2-3]. Станом на 19 квітня 2024 р. кількість злочинів зросла до 130 365 [9].

Висновки. Згідно з Женевською конвенцією про поводження з військовополоненими 1949 року, статус військовополоненого визначається відповідно до статті 4, яка визначає категорії осіб, що потрапили в полон до супро-

тивника. Відповідно до цієї конвенції військовополоненим надаються певні права та захист відповідно до норм міжнародного права. Допит військовополонених відіграє важливу роль у кримінальному провадженні, дозволяючи з'ясувати особу, приналежність до військових формувань та обставини подій під час збройного конфлікту. Згідно з Женевською конвенцією, військовополонені мають право на захист та не можуть бути піддані фізичним чи моральним тортурам. Допит проводиться мовою, яку вони розуміють, і враховує їхній фізичний або психічний стан. Важливою є оперативність проведення судових розслідувань, щоб забезпечити швидкий і справедливий розгляд справи. Дотримання принципу презумпції невинуватості відображається у невтручанні у права військовополонених та на утримання під вартою без належних підстав. Крім того, визначено процедуру повідомлення держави-покровителя про початок судового процесу, що відповідає принципам справедливого судочинства. Забезпечення доступу до адвоката є однією з ключових гарантій справедливого судочинства. Підкреслено, що якщо військовополонений не може обрати захисника, держава-покровителька забезпечує йому це право. Вказано, що адвокат має достатньо часу для підготовки захисту, включаючи можливість вільних розмов з обвинуваченим та свідками. Такий підхід до захисту військовополонених відповідає принципам справедливості та правової рівності перед законом. Статистика офіційно зареєстрованих кримінальних правопорушень, вчинених військовими РФ на території України, ілюструє великі масштаби проблеми. На жаль, кількість таких злочинів лише зростає. Ці дані свідчать про актуальність і важливість подальшого дослідження та удосконалення правових механізмів для боротьби з воєнними злочинами у країні.

Література

1. Годжек Я. Правовий статус військовополонених у сучасному міжнародному праві. *Конституційне право; Муніципальне право; Міжнародне право*. 2021. № 4. С. 6-12.

2. Женеvська конвенція про поводження з військовополоненими. URL: https://zakon.rada.gov.ua/laws/show/995_153#Text.

3. Книженко С. Особливості допиту підозрюваних-військовополонених при розслідуванні порушень законів та звичаїв війни. *Теоретико-прикладні проблеми кримінального процесу та криміналістики в умовах воєнного стану*: тези доп. міжнар. наук.-практ. конф., м. Кам'янець-Подільський, 2023. С. 169-171.

4. Слідчі дії у м. Буча. URL: <https://big.informator.ua/uk/2023/08/10/za-buchansku-rizanyu-vijskovi-rf-postanut-pered-sudom-u-misti-provodylysia-slidchi-diyi/>.

5. Слідчі дії на місці розстрілу цивільних автo у м. Буча. URL: <https://texty.org.ua/articles/109407/pskovskyj-desantnyk-na-mistsi-rozstrilu-rodyny-chekmarovykh-u-buchi/>.

6. Фоміна Т. Обмін військовополонених під час кримінального провадження: окремі питання. *Злочинність і протидія їй в умовах війни: глобальний, регіональний виміри*: матеріали наук.-практ. конф., м. Вінниця, 2023. С. 227-229.

7. Дуфенюк О.М. Розслідування воєнних злочинів: логістичні, криміналістичні та судово-медичні питання. *Юридичний науковий електронний журнал*. 2022. № 4. С. 369-374.

8. Фоміна Т.Г. Процесуальний статус особи, стосовно якої уповноваженим органом прийнято рішення про обмін як військовополоненого: проблеми визначення та унормування. *Сучасні тенденції розвитку криміналістики та кримінального процесу в умовах воєнного стану*: тези доп. Міжнародної наук.-практ. конф. МВС України, Харків. нац. ун-т. внутр. справ. Харків: ХНУВС, 2022. С. 400-405.

9. Офіс Генерального прокурора України. URL: <https://www.gp.gov.ua/>.

References

1. Godzhek Ya. Pravovij status vijskovopoloneni-nih u suchasnomu mizhnarodnomu pravi. *Konstitu-*

cijne pravo; Municipalne pravo; Mizhnarodne pravo. 2021. № 4. S. 6-12.

2. Zhenevskya konvenciya pro povodzhennya z vijskovopoloneni-mi. URL: https://zakon.rada.gov.ua/laws/show/995_153#Text.

3. Knizhenko S. Osoblivosti dopitu pidozryuvanih-vijskovopoloneni-h pri rozsliduvanni porushen zakoniv ta zvichayiv vijni. *Teoretiko-prikladni problemi kriminalnogo procesu ta kriminalistiki v umovah voyennogo stanu*: tezy dop. mizhnar. nauk.-prakt. конф., м. Kam'yanec- Podilskij, 2023. S. 169-171.

4. Slidchi diyi u m. Bucha. URL: <https://big.informator.ua/uk/2023/08/10/za-buchansku-rizanyu-vijskovi-rf-postanut-pered-sudom-u-misti-provodylysia-slidchi-diyi/>.

5. Slidchi diyi na misci rozstrilu civilnih avto u m. Bucha. URL: <https://texty.org.ua/articles/109407/pskovskyj-desantnyk-na-mistsi-rozstrilu-rodyny-chekmarovykh-u-buchi/>.

6. Fomina T. Obmin vijskovopoloneni-h pid chas kriminalnogo provadzhennya: okremi pitannya. *Zlochinnist i protidiya yij v umovah vijni: globalnij, regionalnij vimiri*: materialy nauk.-prakt. конф., м. Vinnicya, 2023. S. 227-229.

7. Dufenyuk O.M. Rozsliduvannya voyennih zlochiv: logistichni, kriminalistichni ta sudovo-medichni pitannya. *Yuridichnij naukovij elektronnij zhurnal*. 2022. № 4. S. 369-374.

8. Fomina T.G. Procesualnij status osobi, stovso-vno yakoyi upovnovazhenim organom priynyato rishennya pro obmin yak vijskovopoloneno-go: problemi viznachennya ta unormuvannya. *Suchasni tendenci-yi rozvitku kriminalistiki ta kriminalnogo procesu v umovah voyennogo stanu*: tezy dop. Mizhnarodnoyi nauk.-prakt. конф. MVS Ukrayini, Harkiv. nac. un-t. vnutr. sprav. Harkiv: HNUVS, 2022. S. 400-405.

9. Ofis Generalnogo prokurora Ukrayini. URL: <https://www.gp.gov.ua/>.

Natalia Holdberh, Anzhela Tsypan

CRIMINAL PROCEEDINGS AGAINST PRISONERS OF WAR

State University «Kyiv Aviation Institute»
Lubomyr Huzar Avenue, 1, 03058, Kyiv, Ukraine
E-mails: goldbergnata@ukr.net, angelatsypan12@gmail.com

The purpose of the study is to determine the status of a prisoner of war and his rights when involved in investigative (search) actions, as well as the properties of the pre-trial process. **Research methods:** to achieve a certain goal, general and special scientific methods were used, in particular, dialectical, axiological, objectivity, systemicity, analysis, induction and comparative law. **Results:** generalized requirements for conducting investigative (search) actions involving prisoners of war in accordance with international law and national law. **Discussion:** in the process of research, the status of a prisoner of war, his rights depending on participation in investigative actions and the trial are described in detail. Attention is drawn to the number and types of war crimes committed by the military of the Armed Forces of the Russian Federation on the territory of Ukraine. The features of conducting an investigative experiment as an investigative (investigative) action with the participation of Russian prisoners of war in the cities of Ukraine are analyzed. Attention has been paid to the changes made to criminal law after the beginning of a full-scale invasion concerning criminal proceedings against prisoners of war and their exchange. Thus, it is important to study the criminal proceedings against prisoners of war, taking into account the requirements of international legal acts regulating this issue. The peculiarity of the investigative (search) actions described in the article is the status of a prisoner of war, his rights and procedure for treatment enshrined in the Geneva Convention on the Treatment of Prisoners of War. The novelty of scientific work lies in the ratio of general theoretic international and national norms and the practice of their application in Ukraine. Interrogation plays an important role because it is a source of information about events and circumstances that entailed certain consequences. The investigative experiment helps to recreate the sequence of actions at the scene of the crime, which greatly facilitates its investigation.

Key words: criminal proceedings; prisoner of war; interrogation; investigative experiment; trial.

Стаття надійшла до редакції 05.03.2025